

УДК 811.161.2:811.161.1:811.162.1]373

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ПОЛЯ КОНЦЕПТУ “ПАТРІОТИЗМ” В УКРАЇНСЬКІЙ, РОСІЙСЬКІЙ І ПОЛЬСЬКІЙ МОВАХ**Близнюк К. Р.**

У статті розглянуто специфіку представлення концепту “патріотизм” в українській, російській і польській мовах. Через аналіз результатів компонентного аналізу виявлено спільні й відмінні риси у структуруванні лексико-семантичних полів і семантиці концепту.

Ключові слова: концепт, лексико-семантичне поле, семантичне мікрополе, лексема, сема, компонентний аналіз.

В статье рассматривается специфика репрезентации концепта “патриотизм” в украинском, русском и польском языках. По результатам компонентного анализа установлено общие и различные черты в структурировании лексико-семантических полей и семантике концепта.

Ключевые слова: концепт, лексико-семантическое поле, семантическое микрополе, лексема, сема, компонентный анализ.

The article deals with the specificity of representing the concept “patriotism” in Ukrainian, Russian and Polish; defines some common and different features in structuring lexical semantic fields and in the semantics of a concept according to the results of component analysis.

Key words: concept, lexical semantic field, semantic microfield, lexeme, seme, component analysis.

Аналіз концептів як сукупності понять, узагальнених ознак речей, створених людським розумом, бере свої витоки з середньовічного концептуалізму (П. Абеляр, В. Оккам, І. Солсберійський). В сучасній науці також прийнято розглядати концепт як абстракцію сукупності певних об'єктів, родове поняття, гіперонім.

Водночас існує велика кількість підходів до вивчення концептів. Дослідженню цього поняття в лінгвістиці присвячено праці Н. Арутюнової, С. Воркачова, Т. Космеди, В. Карасика, В. Красних, О. Кубрякової, В. Маслової, Н. Плотнікової, З. Попової, О. Селіванової, І. Стерніна, Ю. Степанова та інших. У пропонованій статті концепт “патріотизм” буде описано з позицій семантико-когнітивного підходу, який полягає у вивченні “лексичної семантики як засобу доступу до змісту концептів, як засобу їхнього моделювання від семантики мови до концептосфери” [4, с. 16].

Семантика концепту є надзвичайно широкою, адже охоплює не лише окреме значення слова-імені концепту, а й емоції, асоціації, уявлення, нашарування особистого досвіду як носія мови, так і цілого етносу. Тому вивчення концепту потребує дослідження тих лексичних одиниць, які разом зі словом-іменем утворюють концептуальне лексико-семантичне поле. Крім того, А. Лучик зазначає: “Зважаючи на те, що у процесі сприймання для розуміння слова спочатку треба зрозуміти поняттєвий фон, що породжує концепт, закодований у цьому слові, то, йдучи від зворотного, ми пізнаємо поняттєвий фон і породжуваний ним концепт” [3, с. 258]. Для цього застосовано метод компонентного аналізу, який полягає в побудові лексико-семантичних полів концептів у вигляді матриць, де за ранговими списками впорядковують семи і лексеми. Семи розташовують у спадному порядку: від найчастотніших до найменш частотних і одиничних. Лексеми також записують від тих, що містять у своєму складі найбільшу кількість сем, до тих, що мають найвужчі значення. Таким чином, враховується двоїста природа концептів. Адже, з одного боку, концепт – це “об'єкт ідеальної природи, образ, що втілює певні культурно зумовлені уявлення носіїв мови про світ, прообраз, прототип, “ідея” групи похідних понять, відображених у нашій свідомості” [5, с. 111], а з іншого боку, концепт має “конкретне ім'я, оскільки реальність відображається у свідомості саме через мову” [5, с. 111]. Лексико-семантичне поле охоплює сукупність лексем як матеріального

втілення концепту в мові й сем, які репрезентують компоненти його значення, що існують у свідомості мовців і зафіксовані у словниках.

Отже, метою статті є вивчення специфіки відображення концепту “патріотизм” в українській, російській і польській мовах. З мети випливають такі завдання: дослідження ієрархії розташування сем у лексико-семантичних полях концепту; виявлення семантичних мікрополів усередині відповідних лексико-семантичних полів концепту “патріотизм”; зіставлення матеріалів української, російської і польської мов з метою аналізу спільних і відмінних компонентів значення концепту “патріотизм”.

Джерелами дослідження стали такі лексикографічні видання: Словник української мови в 11 т., Словник синонімів української мови, Практичний словник синонімів С. Караванського, Словарь русского языка (під ред. А. П. Євгенєвої (МАС)), Словарь современного русского литературного языка в 17-ти т. (під ред. В. І. Чернишова (БАС)), Толковый словарь русского языка С. І. Ожегова і Н. Ю. Шведової, Словарь синонимов русского языка (під ред. З. Є. Александрова), Словарь синонимов и сходных по смыслу выражений (Н. Абрамова), Nowy słownik języka polskiego, Słownik synonimów polskich, Uniwersalny słownik języka polskiego.

Побудова у вигляді матриці концептуального лексико-семантичного поля “патріотизм” виявила, що до складу цього поля в українській мові входять 142 лексеми і 127 сем, в російській – 139 лексем і 134 семи, у польській – 138 лексем і 115 сем. В ході аналізу в межах полів було вичленувало ядра, приядерні зони, напівпериферію і периферію. Зокрема, до ядра лексико-семантичного поля концепту “патріотизм” в українській мові входять такі семи: ‘почуття’ (60), ‘прихильність’ (35), ‘ставлення’ (30), ‘захоплення’ (29), ‘зневага’ (25), ‘сильний вияв ознаки’ (23), ‘пристрасть’ (22), ‘зверхність’ (22), ‘повага’ (21), ‘прагнення’ (21), ‘симпатія’ (20), ‘потяг’ (20), ‘любов’ (19), ‘бажання’ (19), ‘відчуття’ (18), ‘вищість’ (17), ‘зарозумілість’ (17), ‘збудження’ (17), ‘надмірний вияв ознаки’ (17). До приядерної зони належать семи: ‘неприятність’ (16), ‘гідність’ (16), ‘інтерес’ (15), ‘визнання’ (14), ‘піднесення’ (14), ‘гордість’ (13), ‘презирство’ (13), ‘відданість’ (13), ‘ворожнеча’ (12), ‘нестримність’ (12), ‘ворожість’ (11), ‘самовпевненість’ (11), ‘честь’ (11), ‘увага’ (11), ‘доброзичливість’ (11), ‘постійність’ (10), ‘незрадливість’ (10), ‘себелюбство’ (10), ‘пригнічення’ (10).

Ядро лексико-семантичного поля концепту “патріотизм” у російській мові формують семи: ‘расположение’ (21), ‘склонность’ (19), ‘сильный’ (18), ‘влечение’ (17), ‘снисхождение’ (16), ‘любовь’ (15), ‘пристрастие’ (14), ‘верность’ (13), ‘порядочность’ (12), ‘доброжелательность’ (12), ‘твёрдость’ (12), ‘интерес’ (11), ‘глубокий’ (10), ‘внимание’ (10), ‘преданность’ (9), ‘увлечённость’ (9), ‘стремление’ (9), ‘стойкость’ (9), ‘почтение’ (9). А приядерну зону – семи: ‘симпатия’ (8), ‘преклонение’ (8), ‘заботливость’ (8), ‘честность’ (8), ‘участие’ (8), ‘уважение’ (8), ‘терпение’ (8), ‘постоянство’ (7), ‘чувство’ (7), ‘страсть’ (7), ‘воодушевленность’ (7), ‘возбуждение’ (7), ‘желание’ (7), ‘наклонность’ (7), ‘надёжность’ (7), ‘восхищение’ (7), ‘серьёзность’ (7), ‘поблажка’ (7).

У польському лексико-семантичному полі концепту “патріотизм” ядро утворюють семи: ‘uczucie’ (52), ‘postawa’ (34), ‘przywiązanie’ (33), ‘pragnienie’ (29), ‘silny’ (28), ‘interes’ (25), ‘sympatia’ (20), ‘nieżyczliwość’ (19), ‘niechęć’ (19), ‘miłość’ (18), ‘wrogość’ (17), ‘pasja’ (16), ‘skłonność’ (15), ‘wstręt’ (14), ‘stosunek’ (12), ‘chęć’ (12), ‘uwaga’ (11), ‘poświęcenie’ (11), ‘męstwo’ (11). До приядерної зони входять семи: ‘życzliwość’ (10), ‘inne’ (10), ‘gwałtowność’ (10), ‘lekceważenie’ (9), ‘działalność’ (9), ‘wyższość’ (8), ‘wzbudzenie’ (8), ‘waleczność’ (8), ‘postępowanie’ (8), ‘odraza’ (7), ‘społeczność’ (7), ‘zachwyć’ (7), ‘podniecenie’ (7), ‘dzielność’ (7), ‘nieustępliwość’ (7), ‘niezłomność’ (7), ‘zapał’ (6).

Центральна частина кожного лексико-семантичного поля є консолідованішою за периферію і “втілює сутність усього семантичного комплексу” [2, с. 16]. В досліджуваних лексико-семантичних полях української, російської та польської мов найбільше подібних сем було знайдено саме у ядерній і приядерній зонах. З різною частотністю в цих зонах функціонують такі семи: ‘прихильність’ (35), ‘расположение’ (21), ‘przywiązanie’ (33); ‘любов’ (19), ‘любовь’ (15), ‘miłość’ (18); ‘інтерес’ (15), ‘интерес’ (11), ‘interes’ (25); ‘відданість’ (13), ‘преданность’ (9), ‘poświęcenie’ (11) та

ін. Частотність функціонування сем у лексико-семантичному полі виявляє національну специфіку семантики концепту.

Крім того, вже на рівні ядерних і приядерних зон полів можна помітити істотну різницю між лексикографічними значеннями концепту “патріотизм” в українській, польській і російській мовах. Специфікою російського лексико-семантичного поля “патріотизм” є відсутність зафіксованого у словниках синонімів зв'язку між поняттям “патріотизм” і такими поняттями, як “націоналізм”, “шовінізм” тощо. Через це набір лексем, які формують відповідне лексико-семантичне поле в російській мові, мінімально відобразив ставлення до “чужого”. Додатковим свідченням відсутності образу “чужого” в лексикографічній частині значення концепту “патріотизм” у російській мові є також відсутність відповідних сем, котрі зафіксовано в українському й польському полях: ‘чужий’ (6), ‘inni / inne’ (10). Таким чином, концепт “патріотизм” у мовних картинах світу українців і поляків відображає ставлення не тільки до своїх Батьківщини, народу, мови, культури, а й до чужих. Тобто виходимо на один з найдавніших архетипів людського мислення – протиставлення “свого” й “чужого”. Зв'язок цього архетипу з “ідеєю патріотизму” в російській лінгвокультурі засвідчив С. Воркачов, досліджуючи російські паремії [1, с. 91]. Виходячи з цього, в українській і польській мовах семи групуються у традиційному співвідношенні “своє – хороше”, “чуже – погане”, а лексико-семантичні поля концепту “патріотизм” в обох мовах за своєю структурою поділяються на два великі семантичні мікрополя, котрі об'єднують семи, що передають позитивне ставлення до “свого” і негативне ставлення до “чужого”. У лексико-семантичному полі “патріотизм” російської мови відображено позитивне ставлення до свого.

У межах зазначених мікрополів можна виокремити дрібніші семантичні мікрополя. Наприклад, до складу мікрополя на позначення позитивного ставлення в українській мові належить мікрополе “прихильність”, яке формують семи: ‘прихильність’ (35), ‘симпатія’ (20), ‘любов’ (19), ‘схильність’ (9), ‘привітність’ (2), ‘дружба’ (2), ‘цінування’ (1). Мікрополе “расположение” в російській мові утворюють семи: ‘расположение’ (21), ‘склонность’ (19), ‘любовь’ (15), ‘пристрастие’ (14), ‘симпатия’ (8), ‘дружественность’ (6), ‘привязанность’ (5), ‘близость’ (3). В польській мові існує відповідне цим мікрополям семантичне мікрополе “przywiązanie”, до складу якого входять семи: ‘przywiązanie’ (33), ‘sympatia’ (20), ‘miłość’ (18), ‘pasja’ (16), ‘skłonność’ (15), ‘przyjaźń’ (4), ‘lojalność’ (2).

Також відображенням позитивного ставлення до “свого” характеризується мікрополе “відданість”, в межах якого в українській мові функціонують такі семи: ‘відданість’ (13), ‘постійність’ (10), ‘незрадливість’ (10), ‘вірність’ (9), ‘перевіреність’ (8), ‘надійність’ (7), ‘впробуваність’ (3). В російській мові до мікрополя “верность” належать семи: ‘відданість’ (13), ‘постійність’ (10), ‘незрадливість’ (10), ‘вірність’ (9), ‘перевіреність’ (8), ‘надійність’ (7), ‘впробуваність’ (3). У польській мові мікрополе “poświęcenie” формують семи: ‘poświęcenie’ (11), ‘nieustępliwość’ (7), ‘niezłomność’ (7), ‘obowiązek’ (5), ‘oddanie’ (5), ‘wierność’ (5), ‘ofiara’ (5), ‘służenie’ (4), ‘niezwruconność’ (4), ‘misja’ (3), ‘obietnica’ (1), ‘posłuszeństwo’ (1).

Негативне ставлення до “чужого” в лексико-семантичному полі концепту “патріотизм” української мови відображають семи, поєднані в семантичні мікрополя “неприятнь” і “зверхність”, а у відповідному лексико-семантичному полі польської мови – мікрополя “wrogość” і “wyższość”. При цьому, мікрополе “неприятнь” утворюють семи: ‘зневага’ (25), ‘неприятнь’ (16), ‘презирство’ (13), ‘ворожнеча’ (12), ‘ворожість’ (11), ‘нетерпимість’ (9), ‘ненависть’ (7), ‘непривітність’ (1), ‘гнів’ (1); а мікрополе “wrogość” – семи: ‘nieżyczliwość’ (19), ‘niechęć’ (19), ‘wrogość’ (17), ‘wstręt’ (14), ‘odraza’ (7), ‘nienawiść’ (4), ‘obawa’ (1), ‘przeciwstawność’ (1). До складу семантичного мікрополя “зверхність” в українській мові належать семи: ‘зверхність’ (22), ‘вищість’ (17), ‘зарозумілість’ (17), ‘гордість’ (13), ‘самоопевненість’ (11), ‘себелюбство’ (10), ‘перевага’ (9), ‘винятковість’ (7), ‘гордовитість’ (6), ‘привілейованість’ (4); а до відповідного йому семантичного мікрополя “wyższość” в польській мові входять семи: ‘lekceważenie’ (9), ‘wyższość’ (8), ‘pogarda’ (4), ‘wzgarda’ (3), ‘honor’ (3). Загалом, семи на позначення негативного ставлення до “чужих” ширше представлені своїм якісним складом і частотніші у всьому лексико-семантичному полі “патріотизм” української мови, а не тільки в цих двох мікрополях.

Щодо російського концептуального лексико-семантичного поля, то, крім семантичного мікрополя, на позначення позитивних почуттів і ставлення до “свого”, в ньому виокремлюються ще два мікрополя, що передають ставлення до “своїх” з позицій “підкорювача” і “підкореного”. Перше значення втілюється через мікрополе “снисхождение”: ‘снисхождение’ (16), ‘терпение’ (8), ‘поблажка’ (7), ‘благодарность’ (6), ‘покровительство’ (4), ‘прощение’ (3), ‘поддержка’ (2). Ставлення “підкореного” до “своїх” відображають семи з мікрополя “преклонение”: ‘преклонение’ (8), ‘восхищение’ (7), ‘подчинение’ (6), ‘послушание’ (5), ‘покорность’ (4), ‘обожание’ (3), ‘обожествление’ (3), ‘лесть’ (2), ‘вожделение’ (2), ‘возвеличение’ (2), ‘смирение’ (1).

Крім того, російське лексико-семантичне поле концепту “патріотизм” пов’язане з українським через наявність в обох мікрополя на позначення серйозності. Так, в українській мові значення “серйозність” передають такі семи: ‘серйозність’ (8), ‘важливість’ (7), ‘розважливість’ (6), ‘вдумливість’ (6), ‘солідність’ (6), ‘статечність’ (5), ‘значний’ (5). В російській мові до мікрополя “серьёзность” належать семи: ‘серьёзность’ (7), ‘значительность’ (5), ‘строгость’ (4), ‘важность’ (2), ‘вдумчивость’ (1), ‘суровость’ (1).

Таким чином, дослідження лексико-семантичних полів дозволяє встановити загальні закономірності формування концепту “патріотизм” у мовних картинах світу українців, росіян і поляків. Засвідченими у лексико-семантичних полях всіх трьох мов є семантичні мікрополя, що передають значення любові, прихильності, відданості. Ці ж значення фіксують і словники у тлумаченнях лексеми-імені концепту “патріотизм”.

З іншого боку, дослідження виявило відмінності у шляхах вербалізації концепту, а також у якісному та кількісному складі його семної структури. Зокрема, в російському лексико-семантичному полі “патріотизм” не виявлено сем на позначення негативного ставлення до “чужого”, що може свідчити про чітке розмежування в лексикографії таких понять, як “патріотизм”, “націоналізм”, “шовінізм”. Натомість відсутність у польському лексико-семантичному полі мікрополя “серйозність” швидше є відображенням специфіки національної мовної картини світу, на формування якої впливають особливості національного світогляду.

Отже, попри спільність походження слова-назви концепту “патріотизм”, в кожній мові йому притаманні свої особливі компоненти значення. Дослідження національної специфіки семантики цього концепту важливе не лише через близькоспорідненість досліджуваних мов, а й через спільність історії трьох народів, які цими мовами розмовляють.

Література

1. Воркачев С. Г. Идея патриотизма в русской лингвокультуре: паремика и метафорика / Г. С. Воркачев // Образование. Наука. Творчество. – 2007. – № 3. – С. 89–90.
2. Кузнецов А. М. От компонентного анализа к компонентному синтезу / А. М. Кузнецов ; отв. ред. В. Н. Ярцева ; Академия наук СССР, Научный совет “Теория советского языкознания”, Институт языкознания. – М. : Наука, 1986. – 123, [2] с.
3. Лучик А. А. Компонентний аналіз у зіставних дослідженнях лексичних одиниць / А. А. Лучик // Сучасні дослідження з іноземної філології : зб. наук. праць / відп. ред. М. П. Фабіан ; МОН України, Ужгород. нац. ун-т. – Ужгород : Папірус-Ф, 2009. – Вип. 7. – С. 258–262.
4. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М. : АСТ : Восток-Запад, 2007. – 314, [6] с. – (Лингвистика и межкультурная коммуникация. Золотая серия).
5. Селиванова Е. А. Когнитивная ономазиология : монография / Е. А. Селиванова. – К. : Фитосоцицентр, 2000. – 247 с.